

Peter Vasterman en de journalistieke nasleep van de Bijlmerramp

Een uitgebreide uiteenzetting over zijn waarschuwingen voor verwarring door berichtgeving over doofpotten, ziekten en giftige stoffen

Kern in een zin

Vasterman verdedigde onderzoeksjournalistiek, maar waarschuwde dat een opeenstapeling van spectaculaire, onvoldoende getoetste onthullingen een eigen werkelijkheid kon scheppen: vermoedens gingen als feiten circuleren, correcties kregen minder aandacht en gezondheidsklachten werden steeds sterker aan een geheimzinnige lading gekoppeld.

Dit rapport reconstrueert zijn publieke interventies rond de parlementaire enquête van 1998-1999, zijn analyse van de berichtgeving en de wetenschappelijke uitwerking die daarop volgde. Het maakt daarbij onderscheid tussen wat Vasterman aantoonde, wat hij als mechanisme veronderstelde en wat later onderzoek voorzichtig ondersteunde.

Belangrijkste conclusie

Zijn centrale bijdrage was niet de ontkenning van fouten, klachten of journalistieke onthullingen. Hij bracht een tweede verantwoordingsvraag in: niet alleen wat overheid en onderzoekers hadden nagelaten, maar ook hoe media zelf onzekerheid selecteerden, versterkten en soms onvoldoende herstelden. Daarmee maakte hij journalistieke zelfreflectie onderdeel van het debat over de ramp.

Afbakening

Vastermans werk ondersteunt geen simpele stelling dat de media mensen 'ziek maakten'. Het gaat om mogelijke invloed op angst, risicoperceptie, de toeschrijving van klachten en de bereidheid klachten te melden. Voor zulke effecten was het beschikbare empirische bewijs beperkt en moest volgens hem verder onderzoek worden gedaan.

1. De context: een informatiecrisis boven op een ramp

Na de crash van El Al-vlucht 1862 op 4 oktober 1992 bleven vragen bestaan over de lading, gevaarlijke stoffen, gezondheidsklachten, berging en overheidsinformatie. Door late, onvolledige of tegenstrijdige mededelingen van instanties ontstond een geloofwaardigheidsprobleem. Dat bood ruimte aan twee elkaar versterkende frames: er moest iets gevaarlijks aan boord zijn geweest en de overheid moest dat verborgen houden.

In de aanloop naar en tijdens de parlementaire enquête werden afzonderlijke onderwerpen geregeld in een groter verhaal samengebracht: verarmd uranium, cesium-137, plutonium, mycoplasma, het Golfoorlogsyndroom, een grondstof voor sarin en uiteenlopende ladingdocumenten. Niet elk onderwerp was verzonnen; het probleem zat volgens Vasterman vooral in de overgang van aanwijzing naar suggestie en van suggestie naar een overkoepelend schuldverhaal.

De enquête werkte als een nieuwsversneller. Getuigenissen waren rechtstreeks zichtbaar, lekken en primeurs volgden elkaar snel op, en politieke confrontatie leverde sterke beelden op. In zo'n omgeving werd terughoudendheid gemakkelijk uitgelegd als gebrek aan journalistieke scherpste, terwijl een correctie zelden dezelfde nieuwswaarde had als de oorspronkelijke onthulling.

Vastermans positie

Hij stond niet tegenover onderzoeksjournalistiek, maar binnen een traditie die haar kwaliteit wilde bewaken. De controlerende functie van de pers vond hij essentieel, juist wanneer overheden slecht communiceren. Zijn bezwaar gold de journalistieke routine waarin een spectaculair vermoeden snel groot werd gebracht, vervolgens door andere media werd overgenomen en niet even zichtbaar werd gecorrigeerd wanneer de onderbouwing wegviel.

De kern van het mechanisme

1. Onzekerheid	2. Onthulling	3. Versterking	4. Bestendiging
Onvolledige dossiers, late overheid, echte vragen	Een lek, getuige of technisch detail krijgt een alarmerende uitleg	Andere media, politiek en publieke emotie verbinden losse claims	Correcties zijn kleiner; het doofpotframe verklaart nieuwe onzekerheid

2. Vier publieke interventies

Datum	Platform	Betekenis
13 feb. 1999	NRC Handelsblad	Waarschuwing dat de media rond de enquête een schandaalkoers konden gaan varen en publieke verontwaardiging belangrijker konden maken dan toetsing van gezondheidsrisico's.
8 mei 1999	NRC / later integraal op zijn weblog	In 'Pers misbruikte Bijlmerramp' stelde hij de eigen verantwoordelijkheid van redacties voor onrust, foutieve verbanden en onvoldoende zichtbare correcties aan de orde.
20 mei 1999	De Journalist	Beknpte publicatie van zijn bredere analyse van vijf landelijke dagbladen: primeurs, anonieme bronnen, ladingverhalen, gezondheidsframes en het gebrek aan hersteljournalistiek.
26 mei 1999	NVJ-debat / De Groene Amsterdammer	Open confrontatie met betrokken journalisten over de vraag wie onrust had gezaaid en welke bewijslast na een onthulling op een redactie rustte.

Een noodzakelijke correctie op de overlevering

De beschikbare bronnen bevestigen dat de Nederlandse Vereniging van Journalisten het debat organiseerde naar aanleiding van de kritiek. Vasterman was een belangrijke aanleiding en deelnemer, maar het is te stellig om zonder nadere bron te zeggen dat hij de bijeenkomst persoonlijk samenriep.

Zijn methode

Vasterman keek niet naar een enkele krant of een incidentele fout. Hij reconstrueerde patronen in vijf landelijke dagbladen: welke primeurs de agenda zetten, hoe andere media daarop voortbouwden, welke bronnen zichtbaar waren, hoe onzekerheid werd geformuleerd en hoeveel aandacht latere ontkrachting kreeg. Daarmee verschoof de analyse van individuele intenties naar een systeem van concurrentie, herhaling en framing.

Tijdens het debat botste die systeemanalyse met de professionele identiteit van verslaggevers die meenden dat zij terechte vragen stelden aan gesloten instanties. Vastermans antwoord was dat een legitieme vraag nog geen bewezen onthulling is. Wie een getuige of bron publiekelijk inzet tegen officiële onderzoekers, moet ook serieus nagaan of diens herinnering, document of technische uitleg standhoudt.

In het verslag werd zijn verwijt aan een journalist kernachtig samengevat: in diens benadering zat tegenover hem geen getuige, maar een verdachte. Daarmee bedoelde hij dat tegenspraak van een onderzoeker gemakkelijk als verdacht gedrag werd gelezen, omdat het doofpotframe al als uitgangspunt fungeerde.

3. Wat ging er volgens hem journalistiek mis?

De Bijlmertape

Een bekend voorbeeld was de zogenoemde Bijlmertape, die werd gepresenteerd als een belastende lijst van gevaarlijke stoffen. Toen betrokken deskundigen uitlegden dat de bewuste goederen op Schiphol waren uitgeladen en de lijst dus niet de lading van het neergestorte toestel beschreef, kreeg die correctie volgens Vasterman aanzienlijk minder gewicht dan de oorspronkelijke onthulling. Het gevolg was niet alleen een feitelijke misvatting, maar ook bevestiging van het idee dat officiële onderzoekers iets probeerden weg te redeneren.

Lading, onderhoud en techniek

Technische gegevens over onderhoud, eerdere mankementen of overgedragen klachten kregen soms een zwaar moreel label zonder voldoende luchtvaartcontext. Een administratieve aantekening kon zo veranderen in bewijs van slecht onderhoud, en een onbegrepen ladingcode in een aanwijzing voor gevaarlijke stoffen. Vastermans punt was niet dat technische documenten oninteressant waren, maar dat interpretatie specialistische toetsing en zichtbare onzekerheidsmarges vereiste.

Ziekten en causaliteit

De gezondheidsklachten van bewoners, hulpverleners en betrokkenen waren werkelijk en verdienden onderzoek en zorg. Maar de journalistieke vertaling ging soms een stap verder: het bestaan van klachten werd behandeld als bewijs voor een specifieke giftige oorzaak. Alternatieve verklaringen, zoals posttraumatische stress, langdurige onzekerheid, sociale omstandigheden en selectieve melding, kregen minder ruimte. Vasterman wees erop dat bijdragen van psychiater Berthold Gersons over PTSS en huisarts-onderzoeker Joris IJzermans over epidemiologie relatief weinig media-aandacht kregen.

Het doofpotframe

Een frame wordt sterk wanneer het zichzelf kan beschermen tegen weerlegging. Ontbrekende informatie gold als bewijs dat iets verborgen werd; late informatie als bewijs van jarenlange misleiding; tegenspraak als bewijs dat onderzoekers onderdeel van het probleem waren. Daardoor konden fouten van de overheid en fouten van de journalistiek tegelijk bestaan, maar werd vooral de eerste categorie zichtbaar.

Niet de vraag, maar de bewijslast

Vasterman keerde zich niet tegen vragen over lading, gezondheid of bestuurlijke verantwoordelijkheid. Zijn norm was: scheid hypothese van feit, toets technische interpretaties onafhankelijk, geef onzekerheid zichtbaar weer en corrigeer een misleidende primeur met vergelijkbare nadruk.

4. De waarschuwing werd wetenschap

In 2002 publiceerden Peter Vasterman en Joris IJzermans 'Ziek van de ramp of van het nieuws over de ramp?'. Daarin werd de Bijlmerramp een casus voor de wisselwerking tussen media-aandacht, risicoperceptie, gezondheidsbeleving en registratie van klachten. De titel was provocerend, maar de analyse was genuanceerder dan een rechtstreeks oorzakelijk oordeel.

In zijn proefschrift *Mediahype* (2004) werkte Vasterman uit hoe nieuws zichzelf kan gaan voortbrengen. Een sleutelgebeurtenis activeert een breed frame, vergelijkbare gebeurtenissen worden eraan gekoppeld en nieuwsmedia berichten vervolgens ook over maatschappelijke reacties die mede door eerdere berichtgeving zijn ontstaan. De media zijn dan niet enkel een venster op de werkelijkheid, maar ook een actor in de ontwikkeling ervan.

Met Joris Yzermans en Anja Dirkzwager publiceerde hij in 2005 in *Epidemiologic Reviews* over de rol van media en mediahypes na rampen. De auteurs beschreven zowel positieve als negatieve functies van nieuws: informeren, mobiliseren en erkenning bieden, maar ook angst vergroten, risico's uitvergroten en klachten aan een specifieke oorzaak laten toeschrijven. Hun conclusie bleef voorzichtig: het aantal goede studies was beperkt en meer systematisch onderzoek was nodig.

Wat wel en niet kan worden geconcludeerd

Verdedigbaar	Te stellig
Berichtgeving kan angst, risicoperceptie en klachtentoeschrijving beïnvloeden.	De media hebben de gezondheidsklachten veroorzaakt.
Spectaculaire claims kunnen meer bereik en herinnering krijgen dan correcties.	Alle berichtgeving over giftige stoffen was onjuist.
Slechte overheidscommunicatie en journalistieke versterking kunnen elkaar voeden.	Alleen journalisten waren verantwoordelijk voor de onrust.
Een mediahype kan institutionele en politieke reacties voortbrengen die nieuw nieuws genereren.	Elke parlementaire of medische reactie was slechts een media-effect.

5. Betekenis voor journalistiek en onderzoek

Vastermans blijvende betekenis ligt in vier journalistieke normen.

1. Label de status van informatie

Maak duidelijk of iets een document, herinnering, aanwijzing, hypothese of vastgesteld feit is. Een kop en opening mogen die status niet stilzwijgend verhogen.

2. Organiseer technische tegenspraak

Laat ladingdocumenten, onderhoudsaantekeningen en medische claims vooraf beoordelen door onafhankelijke deskundigen. Publiceer ook de beperkingen van hun oordeel.

3. Geef correcties vergelijkbare zichtbaarheid

Een ontkrachting in een klein vervolgb bericht herstelt het publieke beeld niet wanneer de oorspronkelijke beschuldiging prominent en herhaald is gebracht. Redacties moeten daarom actief terugkeren naar hun eigen eerdere claims.

4. Onderzoek ook het eigen effect

Bij langdurige rampenverslaggeving is het legitiem te vragen hoe berichtgeving publieke angst, politieke druk, medisch hulpzoekgedrag en de selectie van nieuwe bronnen mede verandert. Dat is geen reden om minder kritisch te zijn, maar om de eigen rol mee te wegen.

Relatie tot het werk van Henk Pruis

Vasterman en Pruis werken op verschillende analyseniveaus. Vasterman beschrijft het macroniveau: hoe een mediahype, een doofpotframe en sociale risicoversterking ontstaan. Pruis werkt vooral op microniveau: technische en documentaire reconstructie van afzonderlijke claims aan de hand van primaire bronnen, vluchtgegevens, onderzoeksstukken en luchtvaartcontext. De benaderingen vullen elkaar aan: de eerste verklaart hoe een verhaal dominant kon worden, de tweede toetst welke onderdelen feitelijk standhouden.

Eindoordeel

Peter Vasterman vervulde de rol van interne criticus van de journalistiek. Hij herinnerde collega's eraan dat de pers niet buiten een rampenproces staat. De media konden terechte misstanden zichtbaar maken en tegelijk verwarring versterken. Zijn werk was daarom geen vrijspraak voor overheid of onderzoekers, maar een pleidooi voor een vollediger verantwoordingsketen: overheid, politiek, wetenschap en journalistiek moesten ieder hun eigen informatiegedrag onderzoeken.

Zijn waarschuwing blijft actueel: journalistieke moed blijkt niet alleen uit het publiceren van een belastende primeur, maar ook uit het zichtbaar herzien van die primeur wanneer de feiten anders blijken te liggen.

Bronnen en leeswijzer

De onderstaande selectie bevat de voornaamste primaire en wetenschappelijke teksten waarop deze uiteenzetting steunt. De titels zijn als leesbare URL opgenomen zodat het rapport ook in afdruk bruikbaar blijft.

NRC Handelsblad, 13 februari 1999

Media moeten schandaalkoers bij Bijlmerenquete mijden

<https://retro.nrc.nl/W2/Lab/Enquete/inhoud15.html>

Peter Vasterman, 8 mei 1999

Pers misbruikte Bijlmerramp

<https://vasterman.blogspot.com/1999/05/waarschuwing-deze-berichtgeving-kan-uw.html>

Peter Vasterman / De Journalist, 20 mei 1999

De rampzalige berichtgeving over de nasleep van de Bijlmerramp

<https://vasterman.blogspot.com/2013/09/de-rampzalige-berichtgeving-over-de.html>

De Groene Amsterdammer, 26 mei 1999

Verkeerde lading. Wie zaaide nu eigenlijk al die onrust na de Bijlmerramp?

<https://vasterman.blogspot.com/1999/05/verkeerde-lading-wie-zaaide-nu.html>

Vasterman en IJzermans, 2002

Ziek van de ramp of van het nieuws over de ramp?

<https://postprint.nivel.nl/pp1328.pdf>

Vasterman, Yzermans en Dirkzwager, 2005

The Role of the Media and Media Hypes in the Aftermath of Disasters

<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15958431/>

Henk Pruis

El Al 1862 Accident Investigation - media

<https://www.elal1862accidentinvestigation.nl/media>

Redactionele noot

Dit rapport is een analytische synthese, geen vervanging van de oorspronkelijke artikelen, het parlementaire enqueterapport of medisch-epidemiologisch onderzoek. Bij citaten en precieze toeschrijvingen verdient raadpleging van de oorspronkelijke bron steeds de voorkeur.